
Tamara Ristić

Između srpstva i jugoslovenstva: Odbor gospođa „Kneginja Ljubica” 1918–1941

U radu se analiziraju aktivnosti Odbora gospođa „Kneginja Ljubica” od nastanka zajedničke države do dolaska Drugog svetskog rata u Jugoslaviju. Reč je o jednom ženskom udruženju, osnovanom u Beogradu 1899. godine, sa zadatkom da propagira nacionalne i pravoslavne ideje u cilju oslobođenja i integracije srpskog naroda u „Staroj Srbiji”. Glavno istraživačko pitanje ovog rada tiče se uloge koju je Odbor dobio u novim političkim i društvenim okolnostima nakon 1918. i njegovog odnosa prema ideji jugoslovenstva. Rezultati istraživanja su pokazali da do promene u osnovnoj orijentaciji Odbora nije došlo, da su, sa malim adaptacijama i novinama, područja njegovog rada ostala ista, kao i da jugoslovenska ideja nije zaživela ni u jednom aspektu. Novine u radu su se odnosile na uvođenje prosvetno-kulturne delatnosti, kao i na veću posvećenost ženskom pitanju i prosvetivanju žena, posebno na Kosovu. Istraživanje se zasniva na građi fonda „Odbor gospođa društva „Kneginja Ljubica” Istorijskog arhiva Beograda.

Uvod

Grupa žena, izrazito nacionalno orijentisanih i pod uticajem crkve, oformila je žensko udruženje putem kojeg je nastojala da ilegalno i tajno deluje na teritoriji takozvane „Stare Srbije”, odnosno u oblastima Južne Srbije pod turskom vlašću: var-darskom delu Makedonije, Kosovu, Metohiji i Sandžaku. Društvo je osnovano pod imenom

Odbor gospođa „Kneginja Ljubica” 30. januara 1899. godine, od strane Beograđanki Milke Vulović, Dafine Protić, Mileve Konstantinović, Katarine Spasić, Jelene Stokić, Darinke Lješanin, Savke Panić i Darinke Solarović (F:71:11:3). Pružale su materijalnu i moralnu pomoć srpskim prosvetnim ustanovama, crkvama i sveštenstvu. Treba imati na umu da je crkva bila najefikasnija institucija po pitanju očuvanja srpske nacionalne misli u krajevima pod turskom vlašću (Kecman 1978: 7).

Tokom Balkanskih ratova, kao i sva ženska društva, i ovo usmerava svoje aktivnosti na sanitetski rad, pomoć ranjenicima, siročićima i ratnicima (Milanović 2015: 29). Nakon što je došlo do krupnih političkih i društvenih promena – osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i oslobođenja teritorija „Stare Srbije” – postavilo se pitanje opstanka Odbora „Kneginja Ljubica” i definisanja njegove nove uloge. Kao što je to bio slučaj sa brojnim društvima koja su obnovila svoje aktivnosti posle Prvog svetskog rata, tako je i Odbor nastavio s radom, ali je i proširio krug svojih delatnosti. Formirao je 35 pododbora širom zemlje, koji su se na različite načine bavili humanitarnim radom na lokalnu (Milanović 2015: 31).

Glavno istraživačko pitanje oko kog je ovaj rad fokusiran je da li je došlo do promene u ideološkom usmerenju i poljima delatnosti Odbora nakon Prvog svetskog rata. Istraživanje je imalo za cilj da utvrdi u kojoj meri je ovo društvo prihvatilo vrednosti novog sistema, koje su podrazumevale i ograničavanje srpskog nacionalnog osećanja i njegovo preusmeravanje i transformisanje u jugoslovensko. Ujedno, predmet interesovanja je bila i pozicija koju je Odbor

---

Tamara Ristić (1997), Beograd, Vizantijska 11, učenica 4. razreda Šeste beogradske gimnazije

MENTOR: dr Vladan Jovanović, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

zauzimao u interakciji sa ostalim ženskim društvima u međuratnom periodu, sa državnim institucijama, dinastijom i crkvom.

Istraživanje se u celosti zasniva na građi Istorijskog arhiva Beograda, fond „Odbor gospođa društva 'Kneginja Ljubica'”. Građa ovog fonda je u formi zapisnika sa sednica, delovodnika, knjiga protokola, spiskova članova i dobrotvora, rešenja, pošiljki i pisama, knjiga blagajni i novčanih dokumenata. Međutim, po količini i iscrpnosti informacija koje pružaju, najznačajniju vrstu građe za ovo istraživanje su predstavljali zapisnici sa sednica. Fond je u dobrom stanju, građa je sređena, očuvana i obimna.

Odbor „Kneginja Ljubica” je bio tema pojedinih tekstova, ali isključivo u formi pregleda i kratkih istorijata. Ovde je neophodno posebno navesti članak Jasmine Milanović (2015), koji daje opšte smernice koje su pomogle kao priprema za ovo istraživanje. Obimna građa arhivskog fonda i neistraženost brojnih aspekata rada Odbora ostavili su dovoljno prostora za pokretanje novih istraživačkih pitanja, kojima se bavi ovaj rad.

Južna Srbija – žiža srpskog nacionalizma

Do ispoljavanja nacionalnih interesa u pogledu teritorija „Stare Srbije” došlo je još za vreme vladavine kneza Mihaila, ali konkretna državna strategija za delovanje na tim prostorima doneta je 1885. godine i odnosila se na osnivanje srpskih škola pri crkvama u tim oblastima. U ovom periodu, krajem 1880-ih, takođe dolazi do formiranja diplomatsko-političkih tela, odnosno srpskih konzulata u Bitolju, Skoplju, Solunu, Prištini i Serezu (Jovanović 2002: 18). Interesna sfera Srbije na jugu bila je jasno izražena ovim političko-propagandnim i prosvetnim akcijama. Nakon Majskog prevrata i smene dinastija 1903. godine, prešlo se na organizovaniji politički rad, koji je podrazumevao i snabdevanje srpskog stanovništva na tim prostorima naoružanjem (*Ibid*: 20).

Oblasti Južne Srbije, koje su i pre balkanskih ratova bile izrazito slabo razvijene, našle su se u još gorem stanju nakon Prvog svetskog rata. Pored ljudskih gubitaka i pustošenja, materijalna šteta je bila najizraženija u oblasti saobraćajnih komunikacija, što je dodatno otežavalo integri-

sanje ovog područja u jugoslovensku državu (*Ibid*: 37). Ni politika Kraljevine SHS/Jugoslavije nije dovela do pozitivnog rešenja, ali ni do razrađenog plana za stabilizaciju. I dalje se osećala opšta nesigurnost i pravna anarhija, kao i ekonomska i kulturna zaostalost u odnosu na ostale delove Kraljevine (*Ibid*: 73). Kraj Prvog svetskog rata nije označio normalizaciju bezbednosnog stanja na ovim prostorima.

U sklop nove države ušle su i južne teritorije koje su pripale Crnoj Gori i Srbiji nakon balkanskih ratova, a koje su u Kraljevini SHS ponele administrativni naziv Južna Srbija. Taj termin je nastao iz potrebe da se naglasi jedinstvo bivših turskih oblasti i njihova pripadnost Srbiji. Do početka Kraljevine Jugoslavije na banovine 1929. godine, Južna Srbija je predstavljala zvaničan administrativni naziv Kraljevine SHS za oblast sastavljenu od 16 okruga. Nakon utapanja skoro cele ove teritorije u Vardarsku banovinu, oktobra 1929. godine, korišćenje naziva Južna Srbija je u javnoj upotrebi delimično smanjeno.

Od samog osnivanja Kraljevine SHS bili su vidljivi krupni strukturni problemi, poput brojnih nesuglasica oko unutrašnjeg uređenja države ili neravnomernog ekonomskog i društvenog razvoja pojedinih krajeva. Izdvajao se problem opšte zaostalosti cele zemlje, koja se posebno ogledala na ekonomskom i kulturnom planu. Značajna većina stanovništva je bila nepismena i bavila se poljoprivredom kao najvažnijom privrednom granom. Krucijalan problem predstavljale su podvojenost i velike razlike među verskim zajednicama.

U osvit ženskih organizacija

Iako je Odbor „Kneginja Ljubica” osnovan da bi vršio nacionalnu propagandu na prostoru Južne Srbije, ne treba zaboraviti da je reč o ženskoj organizaciji. Obnavljajući svoj rad nakon Prvog svetskog rata, Odbor se znatno više angažovao u rešavanju pitanja koja se tiču položaja žena. Iz tog razloga potrebno je pozicionirati ovo žensko društvo u odnosu na ostale njemu sавremene organizacije istog usmerenja.

Prve ženske organizacije na prostoru Srbije bile su građanske ženske organizacije, koje su se formirale na nacionalnoj, verskoj, socijalnoj, feminističko-političkoj ili profesionalnoj osnovi i uglavnom su se bavile prosvetnim i socijalno-

-humanitarnim radom (Kecman 1978: 5). Rad ženskih društava je na izvestan način nadomeštao nedostatak odgovarajućih institucija iz domena prosvete i socijalnog staranja (Božinović 1996: 71). Prva ženska društva koja su osnovale Srпкиnje nastala su u Novom Sadu 1864. godine i u Starom Bečeju 1873. godine. Prvo žensko društvo osnovano u Beogradu bilo je Jevrejsko žensko društvo, 1874. godine. Poseban značaj ima Beogradsko žensko društvo (od 1875), koje je prvo iznelo do tada anonimni ženski rad u javnost. U početku se njegova glavna delatnost odnosila na pripremanje sirotih devojaka za udaju, kao i na humanitarni rad. Rad Beogradskog ženskog društva je naročito došao do izražaja za vreme Bosansko-hercegovačkog ustanka, Srpsko-turskih ratova (1876–1878), kao i u Srpsko-bugarskom ratu 1885. godine (Božinović 1996: 70). Nacionalni rad je doprineo društvenoj afirmaciji ženskih organizacija. Iz Beogradskog ženskog društva su ponikle žene koje su krajem XIX i početkom XX veka osnivale i druge socijalno-humanitarne organizacije. Veliki broj ženskih udruženja koja su se u tom periodu osnivala bio je organizovan na verskoj osnovi. Glavni cilj tih društava bio je da kod žena razviju i očuvaju verska osećanja, poštovanje moralnog kodeksa i tradicijske kulture, ujedno baveći se humanitarnim radom, odnosno milosrđem. Prva javna ustanova u koju ulazi žena, izlazeći iz porodice, jeste crkva, stoga je religija imala jak uticaj na žene i na prve ženske organizacije (Kecman 1978: 11). Većina članica društava iz tog vremena bile su pripadnice građanskog sloja, obrazovane supruge i ćerke uglednih članova zajednice, visokih vladinih činovnika, uspešnih trgovaca, industrijalaca itd. Nacionalni rad, pomoć siromašnima i ugroženim socijalnim grupama, prosvetavanje i osposobljavanje ženske omladine, bile su osnovne delatnosti ove generacije žena. Pohvale, odlikovanja i uvažavanja koja su dobijale za svoj rad od strane šire javnosti delimično su uticale na to da one nisu osećale potrebu za novim ženskim aktivnostima na polju emancipacije žena (Božinović 1996: 77).

Sa povećanjem broja ženskih udruženja javila se i težnja da se oformi svojevrsni savez ženskih društava na nacionalnom nivou. Nova generacija obrazovanih žena iz redova Beograd-

skog ženskog društva 1906. godine uspostavlja prve kontakte sa predstavnicama Međunarodnog ženskog saveza. Kao preduslov za učlanjenje u ovu međunarodnu organizaciju trebalo je okupiti postojeća ženska društva u nacionalni savez. Iako većina članica Beogradskog ženskog društva nije bila zainteresovana za ovakav poduhvat, ipak je rešeno da se pred dolazak nemačke feministkinje Ketii Širmaher u Beograd osnuje Srpski narodni ženski savez. Osnovan je 18. oktobra 1906. godine i činili su ga: Beogradsko žensko društvo, Kragujevačko žensko društvo, Odbor „Kneginja Ljubica”, Kolo srpskih sestara, Srpsko-jevrejsko žensko društvo i Materinsko udruženje. Ubrzo nakon toga, Savez se učlanio u Međunarodnu alijansu za žensko pravo glasa. Međutim, na učlanjenje su se odlučile iz želje da Kraljevina Srbija ne zaostaje za ostalim evropskim zemljama, tj. vođene patriotskim razlozima, a ne u cilju učešća u borbi za emancipaciju žena (Božinović 1996:78).

Tokom Prvog svetskog rata, kao i neposredno nakon njega, dolazi do veće emancipacije žena u svetu, što se odrazilo i na južnoslovenske prostore. Žene se u sve većem broju zapošljavaju i počinju da pohađaju razne škole, kurseve i fakultete. Građanske ženske organizacije u Kraljevini SHS se obnavljaju i učvršćuju, ali se otvara i niz novih organizacija. Njih su uglavnom osnivale imućnije žene kojima su se pridruživale intelektualke iste ideološke orijentacije (Kecman 1978: 162). Osim delatnosti na prosvetnom i humanitarnom polju, sada se po prvi put pojedina društva aktiviraju i zalažu za politička prava žena. Prvi put posle rata, sastao se upravni odbor Srpskog narodnog ženskog saveza 1. marta 1919. godine i dao inicijativu za organizovanje jedinstvenog ženskog saveza za celu Jugoslaviju. Ova nova i vrlo heterogena organizacija dobila je naziv Narodni ženski savez Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine – Jugoslovenski ženski savez). Tokom svog postojanja, sve do Drugog svetskog rata, suočavao se s brojnim periodima neslaganja između članova i uprave saveza, po pitanju šta treba da budu osnovna načela i ciljevi (Božinović 1996: 109). Turbulentni odnosi su dostizali tačku kulminacije kada su zbog neslaganja u stavovima pojedina društva napuštala Savez. Ipak, posle izvesnog vremena, društva koja su istupila vraćala bi se pod njegovo okrilje.

Za vremensko razdoblje od 1918. do 1941. godine karakterističan je stalni porast broja zaposlenih žena, iako je krajem ovog perioda 67 odsto žena Kraljevine Jugoslavije još uvek bilo nepismeno. Po zakonima Kraljevine Jugoslavije, žene nisu imale politička prava, niti su u ostalim građanskim pravima bile izjednačene s muškarcima (Kecman 1978: 443). Iako je dolazilo do određenih promena u društvenoj strukturi, zakon se i dalje nije menjao.

(Ne)prilagođavanje Odbora novoj sredini (1918–1929)

Pravila Odbora „Kneginja Ljubica” su se modifikovala s vremena na vreme. Tako je prvi član, definisan prilikom osnivanja društva 1899. godine glasio: „Odboru gospođa 'Kneginja Ljubica' cilj je da materijalno potpomaže i podiže pravoslavne crkve u Južnoj Srbiji i ostalim krajevima naše zemlje, kao i da podiže prosvetne ustanove: domove milosrđa za decu, đачka skloništa itd.” (F:71:11:3). Do izmena ovog člana dolazi 1923. godine: „Odboru gospođa 'Kneginja Ljubica' cilj je da materijalno potpomaže i podiže srpske pravoslavne crkve u Makedoniji i Staroj Srbiji”. Tek 1931. godine doneta je odluka da se „u Južnoj Srbiji” u prvom članu zameni sa „u našoj Kraljevini Jugoslaviji”, a u poslednjoj rečenici da se dodaju domaćički i poljoprivredni kursevi (F:71:11:3).

Nakon Prvog svetskog rata, nove okolnosti su dovele u pitanje opstanak Odbora. Njegova osnovna delatnost, koja je podrazumevala pomoć srpskom stanovništvu i crkvama, kao i zauzimanje za konačno oslobođenje od turske vlasti, postala je bespredmetna u novim uslovima. Na prvoj sednici Odbora nakon rata, održanoj 1. septembra 1919. godine, same članice dovode u pitanje nastavak rada. Međutim, predsednica Milka Vulović ističe da je razgovarala sa pojedinim episkopima i da oni smatraju da je baš tada, nakon štete koju je neprijatelj ostavio za sobom, izrazito važno staviti pomoć ovog društva u službu narodu i crkvi (F:8:1.9.1919). Da su članice prihvatile ovo mišljenje, svedoči i njihova inicijativa, odmah u nastavku te sednice, da se krene u akciju popravke crkve u Štimlju, koju je Odbor sagradio pre Prvog svetskog rata, a koja je tokom rata oštećena. Na istoj sednici se javila i

ideja o izgradnji doma za decu koja dolaze u školu u Štimlje.

Tokom prve i druge godine rada Odbora nakon oslobođenja, on je bio najaktivniji u humanitarnim akcijama sanacija posledica rata u južnim krajevima zemlje. Slate su molbe ministarstvima za pomoć pri nabavci po nižoj ceni onih proizvoda koji su najpotrebniji na Kosovu. Takođe, slate su molbe za novčanu pomoć ministarstvu vera i ministarstvu prosvete, a za potrebe popravke crkve u Štimlju (F:8:15.9.1919). U svrhu sanacije ratnih posledica na Kosovu, Odbor je tokom godine organizovao matinee na kojima su prikupljani prilozi, kao i koncerte čiji je prihod išao u iste svrhe. Odbor nije sarađivao isključivo sa domaćim državnim institucijama, već i sa američkim Crvenim krstom i Društvom za zaštitu dece (Child Welfare Association), čija sekretarka je izrazila želju da prisustvuje sednici Odbora i u ime organizacije donirala krevete za Dom milosrđa (F:8:20.10.1919). Dakle, sva pažnja je u ovoj prvoj posleratnoj godini bila usmerena na pomoć stradalom stanovništvu na Kosovu, a pre svega pravoslavnoj crkvi i sveštenstvu, pa je na jednoj od sednica posebno naglašeno: „da svi radimo na održavanju pravoslavne crkve” (F:8:25.10.1919). Na istoj sednici je Arandelovdan ustanovljen za slavu ovog društva.

Nakon čitanja finansijskog izveštaja iz 1921. godine, zaključeno je da Odbor mora da se angažuje u skupljanju priloga od banaka kao značajnom dodatnom izvoru prihoda (F:9:7.3. 1922). Posebna pažnja i pomoć u vidu novčanih priloga je davana suprugama sveštenika stradalih od strane bugarskog okupatora. Tokom 1922. godine Odbor organizuje više akcija sakupljanja novčanih priloga za gladnu decu u Rusiji. Ovo je jedini slučaj da je Odbor organizovao humanitarnu akciju koja se nije odnosila na pomoć ugroženima sa teritorije Kraljevine Jugoslavije.

Na glavnom godišnjem skupu, 2. aprila 1922. godine, došlo je do ponovnog utvrđivanja glavnih karakteristika ovog udruženja. Milka Vulović ga u svojoj pozdravnoj reči opisuje kao „društvo koje ima jedan od najtežih zadataka, teži no što ga imaju ostala ženska društva, ali plemenit, patriotski, nacionalan zadatak – narodnu crkvu” (F:9:2.4.1922). Ona daje predlog za širenje Odbora „Kneginja Ljubica” osnivanjem

pododbora svuda gde ih ima Beogradsko žensko društvo.

Tokom 1922. godine bilo je prisutno vidno uzbuđenje članica zbog predstojećeg venčanja kralja Aleksandra, a pravljeni su i brojni planovi za učešće Odbora na toj svečanosti. Članice su bile zadužene za organizovanje pojedinih segmenata svadbene svečanosti, kao što je, na primer, dekorisanje vagona za kraljevski svadbeni put. U tu svrhu su iz posebnog budžeta predviđenog za organizovanje kraljevskog venčanja dobile izvesnu novčanu svotu (F:9:15.6.1922). Mlada kraljica je ubrzo nakon venčanja izrazila želju da se upozna s radom Odbora i primila je njegove predstavnice u audijenciju (F:10:21.2.1923).

Tokom prvih posleratnih godina, Odbor je pokušavao da dobije ratnu odštetu za razaranja na njegovom imanju i crkvi u Štimlju. U tu svrhu se u više navrata obraćao Ministarstvu pravde. Međutim, isplaćivanje je uvek odlagano. Milka Vulović u septembru 1923. godine odlazi u ministarstvo vera, gde prezentuje rezultate rada Odbora kao jednog crkveno-prosvetnog društva. Zbog ovakvih zasluga, tražila je da se ovi zauzmu za isplatu ratne odštete Odboru (F:11:12.9.1923). Ono što članice jesu uspevale je da od ministarstva prosvete izdejstvuju sredstva za izgradnju Doma milosrđa u Štimlju (F:10:21.2.1923), a ministarstvo finansija oslobodilo je Odbor plaćanja taksu jer je „društvo humanog karaktera i budi nacionalnu svest specijalno u krajevima Južne Srbije” (F:10:24.4.1923). Brojni su primeri kada državni organi oslobađaju članice od troškova prevoza prilikom njihovih putovanja do Štimlja na Kosovu, ili pak prenosa materijala.

U svojim akcijama prikupljanja pomoći za stanovništvo na Kosovu, članice su neretko upošljavale pododbore iz raznih krajeva zemlje. Radi pomoći kosovskom učiteljskom domu u Prištini koji im se obratio, angažovale su pododbor iz Zagreba da organizuje zabavu. Predviđeno je da polovina prihoda ide pomenutom domu, a druga polovina za izgradnju Doma milosrđa u Štimlju (F:10:16.2.1923).

Tokom ovog perioda Odbor neprekidno održava odnose i sa domaćim i sa stranim ženskim organizacijama. O tome svedoči primljen poziv Međunarodne alijanse za žensko pravo glasa da učestvuju na kongresu koji će trajati od

12. do 19. maja 1923. godine u Rimu, a na koji će Odbor poslati svoje delegatkinje sa izveštajem o položaju žene (F:10:21.2.1923). Istovremeno, na planu odnosa između domaćih ženskih društava, Milka Vulović umoljava članice, koje su u isto vreme članice Ženskog društva ili Kola srpskih sestara, da poklone što veću pažnju pravoslavnoj crkvi i da nagovaraju članice ova dva društva da se učlane u Odbor „Kneginja Ljubica”, kao jedini pravoslavni ženski odbor (F:10:18.2.1923). Dvadeset sedmog jula 1923. godine održana je svečanost osvećenja crkve u Štimlju, a ujedno i udaranje kamena temeljca Doma milosrđa (F:10:5.7.1923).

Odbor je bio aktivan i na političkom polju. Tako je delegatkinja Lepasava Jovanović prisustvovala sednici Odbora za podizanje spomenika kosovskim junacima u formi bolnice u Kumanovu (F:10:18.7.1923). Zbog utiska o nebezbednosti srpskog stanovništva u Štimlju, koje su članice stekle nakon odlaska i razgovora s meštanima, Odbor upućuje pismo Ministarstvu unutrašnjih dela u kojem mole da se подели oružje Srbima u ovom kraju Kosova (F:11:15.8.1923). Na širem, jugoslovenskom planu, Natalija Smiljanić je, u ime Odbora, na kongresu učiteljica u Ljubljani agitovala da Slovenci pomognu „svom slabijem članu porodice”, odnosno Južnoj Srbiji. Tada imućna Slovenka, gospođa Tavčar, postaje počasni član Odbora „Kneginja Ljubica”, a uz to je jedna delegatkinja moli da organizuje prikupljanje priloga za Dom milosrđa u Štimlju, jer je to „veliki dokaz zajedničke ljubavi prema našoj zajedničkoj braći u zajedničkoj nam otadžbini” (F:11:23.8.1923). Kod Ministarstva vera su se zalagale za pružanje neophodne novčane pomoći da bi se dovršila jedina pravoslavna crkva na hrvatskom primorju – ruska crkva u Crikvenici (F:11:24.9.1923). Pred kraj 1923. godine dolazi do nesporazuma sa Narodnim ženskim savezom, jer je ovaj u svoj delokrug rada dodao staranje o grobovima palih junaka na Kosovu, na šta je Odbor uputio protest, smatrajući da je to delatnost iz njegove oblasti. Nakon diskusije je rešeno da Savez prepusti rešavanje ovog problema Odboru (F:11:15.11.1923). Na godišnjicu osnivanja Odbora, početkom 1924. godine, kralj Aleksandar je odobrio da se Dom milosrđa u Štimlju zove po nasledniku Petru. Odluku po kojoj ovaj dom dobija

protektorat kraljevskog prvenca Odbor je smatrao velikom čašću (F: 11:15:2:1924).

Tokom 1924. godine dolazi do ozbiljnijih sukoba između Odbora „Kneginja Ljubica” i Narodnog ženskog saveza. Umire dotadašnja predsjednica Saveza Danica Hristić, a iako Odbor ističe Milku Vulović kao svog kandidata (koja je bila na toj funkciji pre rata) ona ne biva izabrana (F:12:5.7.1924). Odbor je bio protiv nacrtu koji je predviđao da društva isplaćuju Savezu 10 odsto svojih prihoda. Izveštaji sa sednice Saveza, koje su podnele delegatkinje Odbora, govore o tome kako je Odbor „Kneginja Ljubica” u ovoj organizaciji skrjnut i kako ima malo svojih predstavnica. Milka Vulović je stoga predložila, a Odbor prihvatio, odluku o izlasku iz Saveza i rešenost da se neće vratiti sve dok ne dobiju isto onoliko prava kolike su im i dužnosti. Istaknuto je da je Odboru najbitnije da skoncentriše svoj rad na Južnu Srbiju, jer je tamo najpotrebniji. Kao razlog za izlazak iz Saveza navedena je i potreba da se pažnja fokusira na žene iz Južne Srbije, jer su njihova prava potpuno negirana (F:12:20.10.1924). Takođe, izražena je i zabrinutost povodom toga da je Savez katolkinja dostigao broj od 200 000 članica, pa je uprava zamoljena da upisuje što veći broj novih pristalica (F:12:3.8.1924).

Tokom celog međuratnog perioda članice Odbora su najviše pažnje posvećivale poslovima oko Doma milosrđa u Štimlju. Osvećenje Doma je izvršeno 6. septembra 1924. godine, na rođendan prestolonaslednika Petra, a kralj Aleksandar je dao donaciju za prvu slavu doma (F:12:21.11.1924). U njemu je pokrenut i prvi domaćički kurs u jesen 1925. godine (Milanović 2015: 32). Članice odbora su organizovanje i kontrolu rada domaćičkih kurseva posmatrale kao važan aspekt njihovih delatnosti.

U januaru 1926. godine, Odbor preispituje mogućnost povratka u Narodni ženski savez Srba, Hrvata i Slovenaca. Milka Vulović, Jelena Lazarević i Naka Spasić zastupaju mišljenje da je neophodno da se društvo vrati u Savez zbog aktuelnih pitanja, koji se pre svega tiču zajedničkog rada na boljoj zaštiti dece (F:13:21.1.1926). U martu te godine, na sednicu je u posetu došla nova predsjednica Saveza gđa Petrović, koja je odala priznanje „ženama koje su radile na nacionalnim stvarima”. Odbor izjavljuje da se

vraća u Savez samo zato što je na njegovom čelu gospođa koju toliko poštuje (F:13:17.3.1926). Međutim, septembar mesec 1926. godine je doneo nove nesuglasice između većine konzervativnih društava i feminističke uprave Narodnog ženskog saveza. Stoga se u Odboru „Kneginja Ljubica” ponovo povela rasprava o napuštanju Saveza, tokom koje je Milka Vulović izrazila negodovanje povodom velikog broja društava koja naprasno žele da napuste Savez. Iznela je svoje mišljenje po kom je dovoljno samo uložiti protest kojim će se zatražiti promena pravila Saveza, tako da svako društvo ima svog člana u njegovoj upravi. Ipak, glasanjem je odlučeno da i društvo „Kneginja Ljubica” istupi iz Saveza (F:14:29.9.1926). Većina ženskih društava koja su napustila u septembru Narodni ženski savez, zajedno sa Odborom „Kneginja Ljubica”, stupila su u Narodnu žensku zajednicu. Tokom sednice na kojoj su se komentarisali ovi događaji, članica Odbora gđa Smiljanić izrekla je misao sa kojom su se i ostale članice složile: „Cilj društva je da uputi srpsku ženu kako će korisno poslužiti na prvom mestu svojoj kući, a zatim i otadžbini; da je osposobi za radnika u svome domu, a ne samo stvoriti od nje glasača.” (F: 14:8:10:1926).

Često je dolazilo do problema u razgraničavanju interesnih sfera između ženskih društava. Na jednoj od sednica gostovao je niški episkop Dositej, koji je predložio da se otvori sekcija za pravoslavlje koju bi sačinjavale predstavnice svih ženskih društava. Međutim, Odbor je negirao potrebu za takvom izdvojenom sekcijom, jer je smatrao da on samostalno uspešno postiže da se bavi tim pitanjima. Štaviše, naglašeno je da je nezgodno kada se jedna društva mešaju u rad drugih. Kao primer je naveden aktuelni spor sa Kolom srpskih sestara oko toga ko je zadužen za podizanje kapele na Visu (F:13:8.4.1926). Iako je stav Odbora bio da je to iz domena njegovog programa i zadataka, podizanje kapele je na kraju dato u nadzor Kolu, dok je Odbor „Kneginja Ljubica” dao prilog u stvarima (F:13:2.6.1926).

Ujedno, iz ovoga se vidi da je rad na očuvanju pravoslavlja Odbor proširio i na ostale teritorije Kraljevine Jugoslavije. Na jednoj od sednica je istaknuto da se pravoslavlje nalazi u teškom stanju u Sinju – u Dalmaciji, gde katoličko sveštenstvo vodi borbu protiv njegovog širenja. Zbog toga je doneta odluka da se tamo osnuje pod-

odbor (F:13:3.6.1926). U pismu koje je u Odbor pristiglo iz Bitolja bilo je reči o sličnoj situaciji – široka rasprostranjenost nemorala među siroćinom i velik broj vanbračne dece koje katoličke kaluđerice odvođe na mise i preobraćaju u katoličanstvo. Odbor je kao rešenje razmatrao plan po kojem bi se u Bitolju organizovao dom za ovakvu decu, do njihove sedme godine, a nakon toga bi se za njih našlo mesta u školi u Štimlju (F:13:14.8.1926).

Krajem 1926. godine, Odboru su smanjene finansije predviđene za održavanje Doma milosrđa u Štimlju. Članice su samostalno isplaćivale hranu i ogrev za dom, u nedostatku donatora i uobičajene pomoći državnih institucija (F:14:14.12.1926). Ministarstvo socijalne politike je prestalo da daje novac za održavanje doma, pa se Odbor za pomoć obratio opštini u Uroševcu, koja ga je takođe odbila. U trenutku nestašice poslata je molba čak u Čikago, vladici Nikolaju Velimiroviću, kojom je zamoljen da se postara za prikupljanje priloga (F:14:13.8.1926).

Na drugoj strani, Odbor nije napuštao misiju očuvanja pravoslavlja širom zemlje. Nakon što je jednoj od sednica prisustvovao Jovan Ilić, episkop zahumsko-hercegovački, članica Natalija Smiljanić je otišla u Bosnu i podnela izveštaj o tamošnjem siromaštvu i „bednom stanju pravoslavlja”, ali i o ekspanziji katoličanstva (F:16:18.8.1928). Kada je stigao dopis predsednice pododbora u Prištini u kojem je postavljeno pitanje kakve članice treba upisivati, Odbor je poslao odgovor: „Upisujte dobre Srпкиnje i one koje se rado primaju i upisuju.” (F:16:5.12.1928). U martu mesecu 1929. godine uprava grada Beograda je tražila mišljenje humanitarnih društava o uvođenju besplatnih građanskih venčanja. Društvo „Kneđinja Ljubica” imalo je stav da je potrebno paziti na pitanje pravoslavlja „jer mu već preći prestiž katoličanstva”, a predsednica pododbora u Zagrebu Olga Peleš je predložila da se stupi u akciju protiv civilnog braka (F:16:20.3.1929).

Zaoštravanje društvenih prilika (1929–1941)

Nakon zavođenja Šestojanuarske diktature, rad Odbora se nastavio u istom smeru kao i do tad. Na prvoj sednici nakon ovog događaja, zabe-

leženo je: „Posle velikog čina kojim je NJ. V. Kralj rešio pitanje mira države, odbor je na osnovu zakona o Zaštiti države prijavio društvo upravi Grada Beograda” (F:16:30.1.1929). Istu godinu obeležava još jedan važan događaj. Dugogodišnja predsednica i osnivačica društva Milka Vulović umire, a sahrana se održava 1. maja 1929. godine u Štimlju. Saučešća zbog njene smrti su stizala na adresu društva sa raznih strana. Osnovan je fond Milke Vulović iz kog će se svake godine finansirati školovanje jednog deteta sa Kosova i Metohije (F:16:1.5.1929). Za novu predsednicu je izabrana Naka Spasić (F:17:7.6.1929).

Domaćički kurs je nastavio da se i tokom ovog perioda kontinuirano održava u Štimlju (F:17:18.12.1929). U istom periodu, ministarstvo privrede je odredilo Odboru 10 hektara zemlje za izdržavanje crkve i sveštenstva u Štimlju (F:17:30.12.1929). Na samom početku 1930. godine, nakon što je Jugoslovenski ženski savez uneo male promene u svom pravilniku, Odbor „Kneđinja Ljubica” ponovo diskutuje o tome treba li da se vrati u njegove okvire. Kao problem se ističe to da je već član Narodne ženske zajednice. Natalija Smiljanić naglašava da Odboru nije potrebna veza sa internacionalom, jer one ne žele da žena odmah glasa, već „da je prvo prosvete i provedu kroz porodicu i kuću”. Olgi Peleš, koja je bila za povratak u Savez jer je smatrala da sva ženska društva moraju biti ujedinjena, Natalija Smiljanić je odgovorila: „Crkva, u čijem duhu radi društvo „Kneđinja Ljubica”, traži da žena bude dobra majka i domaćica, pobožna hrišćanka a ne političarka.” (F:17:26.3.1930). Ipak, u avgustu te godine glasanjem je odlučeno da se Odbor vrati u Jugoslovenski ženski savez.

U aprilu 1930. godine umire patrijarh Dimitrije, a Varnava biva izabran za novog. Patrijarh Dimitrije je ostavio društvu 1000 komada akcija ratne štete, namenjenih za izgradnju doma Odbora „Kneđinje Ljubice” u Beogradu (F:18:9.4.1930). U martu 1931. godine jedna sednica je bila posvećena izgradnji tog doma, kojom prilikom je osnovan poseban odbor koji će se u tu srhu sastajati svake sedmice. Članice su isticale da imaju dovoljno novca za izgradnju ove zgrade (F:18:4.3.1931). Međutim, zbog izgradnje doma

Odbor se zadužuje kod Državne hipotekarne banke (F:19:5.12.1931).

U decembru 1931. godine organizovan je po prvi put šestonedeljni poljoprivredni kurs za muškarce u Štimlju. Planirale su da mušku decu koja završe osnovnu školu u njihovom Domu milosrđa upišu na ovaj poljoprivredni kurs (F:19:11.12.1931).

Odbor je zajedno sa svojim pododborom iz Aleksinca radio na izgradnji crkve u Deligradu od 1930. godine. Za novčanu pomoć se obraćao patrijarhu, a održana su i brojna predavanja radi sakupljanja priloga. Crkveni predstavnici su često bili ti koji su imali uticaj na razrešavanje nekih unutarodborskih problema. Jedan od takvih slučajeva bio je kada su se glavni odbor i pododbor sukobili oko preuzimanja zasluge za izgradnju crkve u Aleksincu, a crkveni predstavnici su razrešili taj spor zauzimajući se za interese glavnog odbora (F:21:11.10.1933). Na jednoj od sednica tokom 1934. godine je istaknuto da je do tad kroz Dom milosrđa prošlo 200 dečaka i devojčica, a posebno je naglašeno važno mesto koje je prosvetni rad imao u tadašnjem društvu: „Mi živimo u dobu kada se posvećuje velika pažnja prosvetivanju žene-majke. Vekovima je žena bila zapostavljena, došlo je vreme da ženu treba prosvetiti i upoznati je sa svim uslovima, koji će je naučiti kako će svoj dom unaprediti u pravcima ekonomskog i higijenskog razvitka, a svoj porod odnegovati da bude fizički i moralno zdrav” (F:21:20.6. 1934).

Sednica održana 19. 10. 1934. godine bila je komemorativnog karaktera povodom smrti kralja Aleksandra I Karađorđevića. Članica Tomanija Nedeljković predlaže da se umoli ministar prosvete da izda naređenje svim školama po kojem će đaci pre i posle časa izgovarati „viteške reči” kralja na samrti: „Čuvajte Jugoslaviju”, kao i da svako pismo počinje i završava se ovom rečenicom (F:21:7.11.1934).

Otkako je podignut dom Odbora u Beogradu, članice su izlazile u susret mnogim organizacijama i društvima, ustupajući salu za održavanje njihovih sednica. Tako je i Odbor za podizanje Hrama Svetog Save održavao svoje sednice u sali doma Odbora „Kneginja Ljubica”, a i sam Odbor je učestvovao u organizovanju događaja povodom sedamstogodišnjice smrti Svetog Save (F:22:27.2.1935).

Odbor je posvećivao veliku pažnju kontrolisanju pravilnog funkcionisanja Doma milosrđa i okolnog imanja. U te svrhe, svakog meseca je barem jedna članica putovala u Štimlje i slala izveštaje o stanju koje je tamo zatekla. U jednom ovakvom izveštaju opisuju se nepogodni uslovi, čiji se uzrok pronalazi u tome što je predsednik opštine Arnautin, „kojeg ne zanimaju društveno imanje i dom” (F:22:25.9.1935). Osim putovanja u Štimlje, sve su češće posete pododborima, i sve je veće nastojanje da se pažljivije kontroliše njihov rad.

Jugoslovenski ženski savez je na jednoj od konferencija sa kraja tridesetih godina, naglasio kako je tada aktuelna svetska situacija vrlo neizvesna, a da je mir ugrožen. Tom prilikom je apelovao na sva ženska društva da se što više žena prijavi za poslove koje bi bile sposobne da obavljaju u slučaju da dođe do izbijanja rata. Članice Odbora „Kneginja Ljubica” u odgovoru na ovaj apel iznose da su pripremile dom koji se može transformisati u bolnicu u slučaju rata (F:23:9.11.1939). Jugoslovenski ženski savez je nastavio sa svojim redovnim apelima na ženska društva, kako bi ona bila u pripravnosti.

Do samog kraja, izbijanja rata i prestanka rada društva, članice su bile najviše posvećene obavljanju poslova koji se tiču održavanja škole i Doma milosrđa u Štimlju. U sklopu održavanja imanja brojni izveštaji iz ovog perioda govore o nabavci svilenih buba, o kojima je trebalo da brinu deca iz doma i učenice domaćičkog kursa koje su bile zadužene za tkanje svile (F:24:12.6.1940). Šestog oktobra 1940. godine je održana godišnja skupština u Štimlju. Na skupštini je primljena depeša od generala Milana Nedića: „Pionirima srpstva na Kosovu, dičnim sestrama društva „Kneginja Ljubica”, sretan rad i uspeh, s vama sam mislim i duhom.” Okupljene su bile veoma obradovane ovom čestitkom (F:24:6.10.1940). Godine 1939. i 1940. ostaju zabeležene kao teške za finansije Odbora (F:24:19.2.1941). U prvoj polovini 1941. godine često se isticalo da vlada velika skupoća i teško ekonomsko stanje (F:24:19.2.1941).

Tokom 1940. i 1941. godine Odbor „Kneginja Ljubica” se, kao i sva ostala ženska udruženja, povinovao merama vlasti i zbog toga znatno umanjio svoje aktivnosti. Do samog kraja članice su bile najaktivnije u radu oko Doma milosrđa.

Smanjivši skoro sve aktivnosti, svu pažnju Odbor je tada preneo na održavanje Doma milosrđa, pa su članice u skladu s tim tokom poslednje dve godine povećale broj odlazaka u Štimlje. Sednice Odbora održavale su se ređe i na njima se pretežno raspravljalo o đlačkom domu i imanju u Štimlju. Nakon što je započeo rat u Kraljevini Jugoslaviji, Odbor prekida sve svoje aktivnost. Dakle, on ne biva ukinut već jednostavno obustavlja rad, što je ujedno bila sudbina i svih ostalih ženskih društava (Božinović 1996:131). Sudeći prema zapisnicima, poslednja sednica Odbora koja je održana pred Aprilski rat bila je 19. marta 1941. godine (F:23:19.3.1941).

Diskusija

Odbor je nastao sa jasnom svešću u kom ideološkom smeru želi da deluje. Tačno je određen cilj, koji je ujedno podređen datim okolnostima. Od vremena njegovog osnivanja 1899. godine do početka ratova, te okolnosti su ostale nepromenjene. Međutim, balkanski ratovi i Prvi svetski rat utiće na to da se one radikalno promene.

Opstanak Odbora „Kneđinja Ljubica” je uzdrman nakon 1918, jer je prvobitni cilj društva izgubio aktuelnost, s obzirom na to da se teritorija Južne Srbije našla u sastavu nove države. Druga okolnost koja je dovela u pitanje realnu potrebu za postojanjem Odbora je preuređenje države, koja od Kraljevine Srbije postaje Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Društvo je ipak odlučilo da nastavi sa radom 1919. godine, ali je opstanak u novim uslovima podrazumevao i ponovno opredeljenje. Članice odlučuju da i dalje budu usmerene na pomaganje srpskom stanovništvu, pravoslavnom sveštenstvu i crkvenim institucijama na teritoriji Južne Srbije. Tokom prvih godina njihovog rada nakon 1918. prostora za ovakav rad bilo je dosta, s obzirom na bedno stanje u kom se ta oblast nalazila. Vremenom se njihova pažnja sve više koncentrisala na prosvetnu delatnost u okviru Doma milosrđa u Štimlju i kurseva koje su njihovi pododbori organizovali širom zemlje. Takođe, bile su zainteresovane za dešavanja iz drugih krajeva Kraljevine SHS, što znači da svoj uticaj nisu želele da vrše samo na prostoru Kosova i Metohije.

Odbor „Kneđinja Ljubica” je sve vreme svog postojanja bio čvrsto povezan sa pravoslavnom crkvom. Ta veza je opstala i u međuratnom periodu, o čemu svedoče redovne aktivnosti u cilju pomaganja crkvama, sakupljanja priloga za njihove obnove ili podizanje novih. Ovo interesovanje je postepeno prešlo granice Južne Srbije, pa se pogled okrenuo i ka crkvama u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, kao i u Makedoniji. O čvrstoj povezanosti sa pravoslavnom crkvom svedoče neretki primeri prisustva episkopâ ili vladika na sednicama Odbora, konsultacije i prepiska koja je vođena sa Ministarstvom vera, kao i dobri odnosi sa patrijarsima. Svi su oni neprestano pružali podršku aktivnostima Odbora, jer je on delovao u okviru njihovih normi. Pravoslavna crta ovog društva ispoljavala se i u situacijama u kojima je iskazivana krajnja netrpeljivost prema katoličanstvu. Ovakvih slučajeva nije bilo malo, s obzirom na to da je Odbor svoju misiju očuvanja pravoslavlja u ostalim delovima zemlje pre svega doživljavao kao borbu s katoličanstvom oko prevlasti. Stoga se posebna pažnja pridavala crkvama na teritoriji Bosne i Dalmacije, kada je isticano da je pravoslavlje u opasnosti od potiskivanja, a da je očuvanje crkava na ovim teritorijama važan činilac u borbi protiv toga.

Verske dogme su ujedno određivale i odnos članica Odbora prema ženskom pitanju. Iako su bile deo jednog ženskog društva, one su manje pažnje posvećivale ženi, u odnosu na očuvanje tradicije, pomaganje crkvama i humanitarni rad. Njihov stav je bio da ženi treba prvo pomoći, poboljšati joj kvalitet života i prosvetiti je. Otuda i osnivanje domaćičkih kurseva, čiji je cilj bio da osposobe ženu za što lakši život u okviru porodice i kuće. Zauzimale su konzervativno stanovište koje nije videlo potrebu za emancipovanjem žene, već samo za poboljšanjem njenih postojećih životnih uslova, koje nije trebalo iz korena menjati. Bile su članice Narodnog ženskog saveza, ali su zbog svoje konzervativnosti dolazile u sukob s njegovom upravom. Ovaj odnos je bio turbulentan, što je rezultiralo čestim istupanjem Odbora „Kneđinja Ljubica” iz okvira Saveza, ali i ponovnim vraćanjem pod njegovu okrilje. Uprava Saveza se zalagala za napredne feminističke ideje, dok je Odbor mislio da postoje preče teme kojima se treba baviti i da,

između ostalog, ženi sa ovih prostora još nije bilo potrebno pravo glasa. S druge strane, članice Odbora su izražavale zadovoljstvo kada bi se na nekoj od sednica pročitao dopis koji je govorio o tome da su žene u pojedinim zemljama dobile pravo glasa.

Dinastija Karađorđević je bila na prestolu i u novoj državi, stoga je Odboru „Kneginja Ljubica” bilo lakše da očuva isto nacionalno osećanje koje je gajio i pre rata. Odbor je bio privržen dvoru i dinastiji, konstantno održavajući njihov kult. U prilog tome govori činjenica da su za Dom milosrđa u Štimlju dobili pokroviteljstvo prestolonaslednika Petra, zbog čega su obeležavale njegov rođendan. Takođe, učestvovala su u svečanostima u sklopu ženidbe kralja Aleksandra i išle na audijencije kod kraljice Marije. Nacionalizam je kod njih bio neraskidivo povezan sa dinastijom Karađorđević.

Nakon obnavljanja rada u novom društvenom poretku nakon 1918, do promene u ideološkoj orijentisanosti Odbora ipak nije došlo. Okolnosti jesu bile drugačije i uticale su na rad Odbora, ali on u svojim ideološkim postavkama ostaje isti. Srpski pravoslavni nacionalizam i dalje određuje aspekte njegove aktivnosti. Netrpeljivost i strah prema ekspanziji katoličanstva, nezainteresovanost za veću saradnju sa ostalim jugoslovenskim ženskim društvima, insistiranje na očuvanju srpske tradicije, kulture i pravoslavne religije glavne su osobnosti rada ovog društva u periodu od 1918. do 1941. godine. Ono što je novina u njegovom radu je prostorno širenje na druga područja Kraljevine Jugoslavije i sve znatnije angažovanje u sferi prosvete. U prilog ovome govori izjava tadašnje predsednice Odbora, Nake Spasić, na jednoj od sednica iz 1940. godine. Tom prilikom je naglasila da je Odbor u skladu sa duhom vremena morao da evolvirao: „Prvo je bilo održati duh srpstva i pravoslavlja pomoću vere. Sa kućom otvorenom u Štimlju došli smo do druge stope – pomoći našem svetu zdravstveno i kulturno.” (F:23:22.5.1940)

Zaključak

Do značajnijeg preokreta u vezi sa sferama rada Odbora „Kneginja Ljubica” nakon Prvog svetskog rata nije došlo. Istraživanje je pokazalo

da je ovo društvo ostalo srpsko-nacionalističko, blisko dinastiji i pravoslavnoj crkvi u svim okvirima svojih delatnosti. Ono je, međutim, teritorijalno proširilo svoje delovanje na ostale krajeve Kraljevine Jugoslavije, posvetilo više pažnje prosvetno-kulturnom radu i imalo više kontakata sa ostalim ženskim organizacijama. Ideja jugoslovenstva nije zaživela, niti je uopšte bila razmatrana u okvirima delovanja ovog društva, već je predstavljala jedan oblik konvencije i forme.

Privrženost i saradnja sa dvorom manifestovala se u vidu zajedničkih akcija, humanitarnog ili prosvetnog karaktera. Dinastija Karađorđević je na svojevrsan način bila pokrovitelj Odbora „Kneginja Ljubica”. Privrženost Srpskoj pravoslavnoj crkvi i pravoslavlju predstavljalo je veliku motivacionu i ideološku osnovu za rad Odbora, te su se stoga njegove aktivnosti uglavnom ticale obnove ratom razorenih crkava, izgradnje novih, ili pak učestalih donacija crkvama u novcu i stvarima. Na prosvetnom planu, kao najvažniji projekat ovog društva može se smatrati Dom milosrđa u Štimlju, čijem održavanju su članice posvećivale posebnu pažnju i koji je tokom 1930-ih predstavljao njihovu glavnu okupaciju.

Iako žensko društvo, Odbor „Kneginja Ljubica” je očuvanje srpstva i pravoslavlja smatrao za svoj najvažniji cilj. Iz tih razloga, njegove članice nisu smatrale da je borba za emancipaciju žena njihova interesna sfera. Ipak, trudile su se da na različite načine pomognu onima koje su one smatrale za najugroženiji sloj žena – ženama na prostoru Južne Srbije. Verovale su da je potrebno takve žene prvo prosvetiti, na čemu su i radile organizovanjem brojnih domaćičkih kurseva.

Izvori

F – Fond 1084 „Odbor gospođa društva Kneginja Ljubica”, Istorijski arhiv Beograda

Skraćenice forme: F:71:11:3 – prvi broj predstavlja broj fonda, drugi kutije, ostali brojevi određuju poziciju dokumenta u toj kutiji

Skraćenice forme: F:8:15.9.1919 – se odnose na zapisnike sa sednica, gde prvi broj predstavlja broj fonda, drugi je broj knjige, a treći je datum sednice odakle potiče referenca

Literatura

Božinović N. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Devedesetčetvrti i Žene u crnom

Jovanović V. 2002. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929*. Beograd: INIS

Kecman J. 1978. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*. Beograd: Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju

Milanović J. 2015. Odbor gospođa Kneginja Ljubica 1899-1942. *Istorija 20. veka*, 2015/1.

Tamara Ristić

Between Serbism and Yugoslavism: “Kneginja Ljubica” Committee 1918–1941

This paper analyzes the activities of the “Kneginja Ljubica” Committee from the establishment of Yugoslavia to the destruction of the Committee in World War II. The “Knjeginja Ljubica” Committee was a women’s organization founded in 1899 with the main mission of spreading national and Orthodox Christian ideas with the aim of freeing and integrating Serbs living in the territory of “Old Serbia”. The central research question of this paper is what role this society played after the end of World War I in the new social conditions and what was its relation to the Yugoslav idea. The historical sources used in

this research are from the Historical Archive of Belgrade, the fund of the “Kneginja Ljubica” Committee .

The purpose of the “Kneginja Ljubica” Committee was questioned after 1918, because the original aim of the society lost its meaning after the territory of South Serbia had been liberated and Serbia itself became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Nevertheless, the Committee decided in 1919 to continue its work, but survival under new circumstances required renewing their orientation. However, a greater turn in the orientation of the activities of this association did not happen. The research shows that this society remained Serbian-nationalistic, and close to the royal dynasty and to the Orthodox Christian church in all of its activities. The loyalty to and the cooperation with the Court can be seen in the joint actions of a humanitarian and educational character, while at the same time the dynasty was a patron of the Committee. The affection towards the Serbian Orthodox Christian church represented a great motivational and ideological basis for the work of the Committee, and therefore its activities were mostly concerned with the renewal of the churches ruined in the war, building new ones, or donating money and material goods to the Church. After World War I, the Committee territorially expanded to other regions of the Kingdom of Yugoslavia, dedicated more attention to cultural and educational work, and had more contact with other woman’s organization. Nevertheless, the idea of Yugoslavism did not affect their work, nor did it become part of the program of this society.